

Presentació	
a cura d'Àngel Ros Domingo	7
Presentació	
a cura d'Elena González Coso	9
Presentació	
a cura de M. Mercè Tor Palau	11
Dedicatòria	13
Introducció	15
1 La Gota de Llet com a institució	19
1.1 Què és i per què es crea	19
1.2 Els orígens	21
2 La Gota de Llet a Lleida	25
2.1 Antecedents: situació sanitària a la ciutat	25
2.2 El projecte de la Gota de Llet	27
2.2.1 Antecedents i motius de la seva creació	27
2.2.2 El projecte inicial i els pressupostos	31
2.2.3 Problemes d'emplaçament	34
2.2.4 Fases de la construcció	41
2.2.5 Nomenaments del personal responsable i adquisició del material sanitari	46
2.2.6 El projecte fallit de l'Escola de Comerç	54
2.2.7 Lliurament final de l'obra	60
2.3 Posada en marxa i recorregut de la Gota de Llet	62
2.3.1 Inauguració	62
2.3.2 Reglament sanitari de la institució	63
2.3.3 Funcionament dels serveis sanitaris	66
2.3.4 Edifici "comodí": altres usos i funcions	79
2.3.5 L'enderroc de l'edifici	81
Epíleg	89
Cronologia	91
Bibliografia	97
Annexos	99

El llibre que teniu a les mans és un d'aquells exemples clars en què institucions i ciutadania caminen plegats per dur endavant un projecte a la base del qual hi ha l'afecte per la ciutat pròpia.

D'una banda, hi ha l'Arxiu Municipal, que preserva el nostre passat en milers de documents que testimonien bocins importants d'història de Lleida. Gràcies a la tasca imprescindible de conservació i difusió del patrimoni documental és que els usuaris, les persones que visiten activament els arxius, tenen l'oportunitat d'establir un diàleg amb aquesta documentació i fer recerca a propòsit de fets i esdeveniments que varen viure les generacions anteriors.

De l'altra, hi ha tot just aquesta ciutadania sensible i proactiva que s'interessa per conèixer el passat col·lectiu a través de la documentació històrica que li ofereix l'arxiu. Persones que esmercen moltes hores del seu temps davant dels rengles escrits per conciutadans que visqueren a la seva ciutat en segles passats.

Enguany estem d'aniversari, tot just el 2017 es compleix el centenari d'una iniciativa municipal que encara hi ha testimonis que recorden, la Gota de Llet, un servei sanitari amb edifici propi.

Just a propòsit d'aquesta commemoració simbòlica prenen protagonisme, com si despertessin del son de l'oblit, els documents que ens expliquen la història i el periple d'aquesta institució benèfica i de l'edifici que es va construir per acollir-la. I aquests documents tornen a prendre vida de la mà d'una usuària del nostre arxiu, la senyora Zenith Escolà, que va treballar sistemàticament al llarg de quatre anys amb aquesta documentació i en aquest temps va confirmar que la curiositat inicial pel tema va acabar convertint-se en la seva passió.

La comunió, doncs, entre l'interès i el treball de recerca d'una usuària i la sensibilitat de l'equip de l'Arxiu Municipal de Lleida ha fet possible aquest projecte comú en què participen ciutadania i institució, tal com apuntava a l'inici d'aquest escrit. Perquè gràcies al treball d'una ciutadana, l'Ajuntament de Lleida ha propiciat la publicació d'aquella investigació just en una col·lecció bibliogràfica municipal, la "Guillem Botet. Estudis Monogràfics", que es va crear per donar a conèixer recerques a propòsit dels documents del nostre arxiu.

Us convido, doncs, a endinsar-vos en el volum número tres d'aquesta col·lecció, dedicat a la història de la Gota de Llet a la nostra ciutat, i descobrireu per quins motius es va crear i quina en fou la trajectòria. Tindreu

notícia de fets singulars a propòsit de l'edifici que es construí per acollir-la, com la particularitat que, provisionalment i per motius que s'expliquen en aquest estudi, fou seu de l'Ajuntament de Lleida durant un temps, o que fou l'edifici des del qual, el 14 d'abril de 1931, es proclamà la República. Aquests i altres fets del nostre passat estan a disposició del lector en les planes que teniu a continuació.

Només em resta felicitar i fer públic l'agraïment a l'autora i a l'Arxiu Municipal; us encoratjo a tots plegats a continuar en aquest camí de fer conèixer els tresors documentals amb el desig que nous usuaris segueixin els passos dels qui han fet possible aquesta obra que teniu a les mans.

ÀNGEL ROS DOMINGO
Alcalde de Lleida

Després d'un temps de silenci, tornem a obrir la finestra i donem a conèixer una història construïda amb una part del nostre patrimoni documental.

Segons els manuals d'arxivística, els usuaris presencials —i ara també els virtuals— dels arxius es poden classificar en investigadors professionals o afeccionats, estudiants i ciutadans en general.

Malauradament, sovint s'oblida que un arxiu és un espai de servei públic al ciutadà —aquesta és la seva base essencial— i que, a banda de preservar fons documentals, ofereix oportunitats de relacions intel·lectuals, socials i humanes.

La recerca en el si dels arxius, actualment, és més aviat escassa, però per fortuna sempre hi ha persones amb ganes de conèixer, de saber.

I faig aquestes reflexions perquè la realització d'aquest tercer volum de la col·lecció “Estudis Monogràfics” és un premi a la tasca encomiable d'una investigadora afeccionada del nostre arxiu, Zenith Escolà, una ciutadana de 85 anys amb l'ànima jove, amb inquietuds i curiositat per saber; una lleidatana emprenedora, una dona “batxillera”, tal com ella mateixa es defineix.

La seva curiositat per investigar sobre els orígens del negoci familiar, amb l'objectiu de corroborar que la seva àvia fou la primera a comercialitzar les coques de recapte, la va dur fins al nostre arxiu l'any 2009. Just aleshores començà el seu periple pel món de la documentació, per la recerca exhaustiva i minuciosa, i en aquell procés il·lusionant hi quedà atrapada i entrà en un món que se li obrí de bat a bat.

I és així que, dia rere dia, any rere any, ha anat descobrint i construint la història d'una institució sanitària municipal amb edifici propi, desaparegut als anys seixanta, que s'anomenava Gota de Llet. L'arxiu conserva una àmplia i rica documentació de l'edifici en qüestió: plànols de tela, dibuixos acolorits, els catàlegs dels utensilis mèdics i dels estris necessaris per a la bona conservació de la llet, i tota la documentació administrativa que es va generar al llarg del procés de construcció i gestió de l'edifici.

Enguany fa un segle que se'n va col·locar la primera pedra i, just per aquest motiu, hem volgut aprofitar l'efemèride per publicar aquesta recerca a partir de la documentació conservada en el nostre arxiu.

El text del treball va acompanyat de reproduccions dels documents més gràfics que en conservem, alguns dels quals ens mostren exemples dels materials sanitaris utilitzats en aquella època i donen notícia de la seva gran evolució tecnològica. També hi trobarem algunes imatges que formen

part dels fons audiovisuals de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, també patrimoni ciutadà.

A més, com que la història de l'edifici no ha estat fàcil de descriure, l'estudi es completa amb una cronologia que recull els fets més rellevants i les vicissituds per les quals es va veure afectat.

L'objectiu de la col·lecció "Estudis Monogràfics" és precisament difondre aquells treballs elaborats amb les fonts primàries d'informació; aquells documents que s'han dipositat en els nostres arxius al llarg dels segles.

Perquè la nostra és una tasca apassionant, conjugar memòria i futur equival a experiència i oportunitat. Protegim el nostre patrimoni documental, la nostra memòria col·lectiva i alhora som també protagonistes del gran canvi tecnològic que s'està produint a les nostres institucions, per preservar un futur en què els pergamins i els papers d'antany i d'ara esdevindran documents electrònics. Per tot plegat, caldrà disposar de la competència en la tecnologia més moderna i exercir-la, per oferir un servei públic als nostres usuaris.

L'Arxiu Municipal de Lleida continuarà treballant a fi que el patrimoni documental de la nostra ciutat sobrevisqui a tots els reptes de futur i pugui ser valorat i estimat per les generacions venidores.

ELENA GONZÁLEZ COSO
Cap de l'Arxiu Municipal de Lleida

La salut és el bé més preuat de tot ésser humà, des del seu naixement fins al final de la seva vida. És per aquest fet, però també davant de l'elevada taxa de mortalitat infantil —que a principis del segle XIX era del 30 %—, així com també perquè el risc que les dones embarassades morissin en el part era molt elevat, que es crea una organització sanitària dedicada a la pediatria i la neonatologia que feia especial incís en l'alletament matern, anomenada “la Gota de Llet”.

En el document que ara teniu a les mans, em plau fer-vos avinent que la investigadora Zenith Escolà Gateu hi ha fet un gran treball d'investigació partint de l'inici d'aquesta organització benèfica, que es va endegar a França per iniciativa de tres metges que observaren la manca d'ajuts assistencials per a nens, la qual cosa, en molts dels casos, conduïa a la seva mort.

Aquesta institució —la Gota de Llet— durant el període 1890-1900 s'estén per diferents països i ciutats europees. Així mateix, es potencia la realització d'estudis mèdics pediàtrics en relació amb l'alimentació, i també es duen a terme estudis sobre la prevenció de malalties. Aquests fets comportaran millores importants, tant pel que fa a la salut com a la disminució de les taxes de morbiditat i mortalitat de mares i nadons.

És l'any 1916 que la ciutat de Lleida pren consciència d'aquesta situació i, amb el compromís polític i de metges de la ciutat, que lideraran aquesta organització, amb tot el seu esforç i la seva dedicació, s'inicia el projecte de construcció de l'edifici de la Gota de Llet a Lleida, que acollirà els serveis del primer Institut de Puericultura, Dispensari Municipal i Casa de Socors. La inauguració d'aquest edifici s'esdevingué el mes d'abril de 1919.

Les activitats de la Gota de Llet en l'àmbit municipal es van prorrogar fins a l'any 1926, moment en què, a causa de la situació econòmica, se n'aturà el servei, ja que era una despesa insostenible per al consistori. Tot i aquesta pèrdua, des de l'àmbit mèdic assistencial es va continuar realitzant aquesta tasca a través dels serveis del Dispensari o la Casa de Socors.

Passats els anys, l'Ajuntament de Lleida crea, el mes de maig de 1987 i des de l'Àrea de Salut Pública, el Programa Maternoinfantil, que té els mateixos objectius i finalitats que l'organització de la Gota de Llet.

De la gran i extensa investigació realitzada per Zenith Escola Gateu, a qui faig avinent el meu reconeixement, se n'extreu que l'interès per la millora de la salut és present en tots els temps, i que, si ho analitzem al llarg dels anys, gairebé sempre trobarem, en el camp mèdic, un fil conductor que va

unint i sumant tots els esforços i els nous coneixements adquirits per tal d'aconseguir una millora en l'estat de salut dels nadons i les seves mares, des de la creació de la Gota de Llet fins al Programa Municipal Materno-infantil actual.

M. MERCÈ TOR PALAU
Cap de Salut Pública de l'Ajuntament de Lleida

DEDICATÒRIA

Al meu fill Hèctor, a la Irene i a la Laura, perquè han cregut en mi, en la meva capacitat per escriure un llibre, i als meus fills Humbert i Hernan, per no creure que jo fos capaç d'escriure'l. A tots, una abraçada.

Al record dels meus estimats fills Sigfrid i Paquito, que ja no hi són, però la imatge dels quals estarà sempre al meu costat.

Al meu net Arnau, de deu anys, que m'estima tant que no vol que em mori fins als cent anys, i al meu fillol Toni, a qui he fet costat des que va néixer, i que ja és un home que camina cap als dinou anys!

A l'Elena González, cap de l'Arxiu Municipal, i a les arxiveres Iolanda Enjuanes i Montse Pons, que m'han ajudat amb tolerància i condescendència, així com a la Nati, la Mònica i el Jonàs.

A tots els companys, investigadors i observadors de les actes, uns documents que són imprescindibles per a les nostres recerques. Al senyor Pomés, pels seus coneixements sobre Lleida; al Leonard, estudiós dels orígens dels bombers a la ciutat de Lleida; al Guillem, que se'n va a l'edat mitjana a buscar-hi hospitals i hospitalers; a la senyora Jovita, que em té el cor robat, per la seva constància per intentar aclarir, observar i estudiar el greu ultratge que rebien les dones que cometien un delictes en ple segle XIV, consultant els famosos Llibres de Crims que es troben a l'Arxiu Municipal de Lleida, i que són únics en el seu àmbit, i al senyor Varela, que no para de moure llibres d'actes per escriure sobre personatges d'interès municipal.

A tots els estudiosos i visitants dels arxius de Lleida, pel seu bon treball.

A la Tània Sorts i a l'Alèxia Vila —totes dues, magnífiques estudiants—, que van transcriure els apunts que els anava dictant a l'ordinador. I, especialment, a la Maite Puig, que ha adaptat el contingut d'aquesta obra.

I a mi mateixa, per aconseguir alguna cosa de profit.

INTRODUCCIÓ

Aquest llibre és un passeig no només per la història de la institució coneguda com a Gota de Llet —amb l'epígraf d'Institut Municipal de Puericultura— de la nostra ciutat, sinó també per la del seu emblemàtic edifici, que, malgrat les múltiples funcions, sempre ha estat conegut i recordat amb el nom de la institució que el feu néixer. Així, doncs, aquest estudi no acaba el 1926 —any en què es creu que deixà de funcionar com a institució a la ciutat—, sinó que s'allarga fins a 1962 —data en què l'edifici fou enderrocat.

La meva intenció a l'hora d'escriure aquesta obra ha estat doble: d'una banda, estudiar la història d'un edifici emblemàtic per a la ciutat de Lleida, saber de les vicissituds per les quals hagué de passar per ésser una realitat, conèixer les diferents institucions que albergà i les funcions que desenvolupà, i intentar entendre'n el final dràstic i inesperat; de l'altra, he pretès deixar constància del paper que tingué, globalment, aquesta institució benèfica per fer front a la mortalitat infantil, tan preocupant a finals del segle XIX i principis del XX.

Un dels meus objectius ha estat despertar l'interès dels lectors que vulguin adquirir coneixements sobre la nostra ciutat —però no remots, sinó propers en el temps—, així com dels moments decisius per a la història del nostre país. També persegueixo que la lectura sigui fàcil i comprensible. Per això, el to és marcadament divulgatiu i pedagògic.

He intentat relacionar fets, desenvolupar diversos temes mitjançant treballs d'investigació, i aportar coneixements, a fi d'intentar entendre el perquè de les situacions problemàtiques que s'han donat en la configuració d'una ciutat i d'un país. Tot plegat és el resultat de moltes hores d'estudi, de lectures de llibres d'història i de consultes de documents a l'Arxiu Municipal.

D'altra banda, he intentat documentar-me sobre tot allò relacionat amb els infants a través del temps, a fi de veure com han estat humiliats, mortificats i oblidats en casos veritablement imperdonables. Com ja se sap —o s'hauria de saber—, a finals del segle XIX i principis del XX, la mortalitat infantil era una constant vergonyosa per als estats. Tractar-la i vèncer-la fou un objectiu prioritari al llarg de

molts anys. La Goutte de Lait francesa fou el primer pas per combatre aquesta gravíssima situació. França, un país de progrés quant a estudis mèdics des de mitjan segle XIX, feu un pas gegantí investigant moltes malalties desconegudes relacionades amb els nens.

Ara bé, totes les indagacions que he fet sobre la mortalitat infantil —imparable durant anys— m’han fet arribar a la mateixa conclusió quant a la causa d’aquesta situació tan nefasta: les guerres. Les guerres, doncs, són el punt de partida d’aquesta circumstància desesperant. Les guerres impliquen la mobilització dels homes —pares i fills. Després, els camps i els cultius queden abandonats per la manca de braços forts i útils; dones desesparades per defensar els seus fills petits, per mantenir-los i alimentar-los, sense oblidar les violacions i els fills no desitjats. Tot això comporta fam, abandonaments, malalties i epidèmies diverses (tifus, pesta, còlera...), i, com a conseqüència, la mortalitat infantil o l’orfandat. No és menys desesperant la tornada a casa dels homes que han participat en una guerra que els era aliena, i que no havien buscat. Els morts ja no compten, i els vius —ferits i mutilats que ja no són d’ajuda— més aviat són una càrrega insostenible, la qual cosa els condueix a la mendicitat. Aquesta és la cruesa que m’expliquen la història i, sobretot, els documents dels temps passats, que estan plens d’aquests esdeveniments.

Com a pas previ per documentar-me sobre la Lleida del segle XX, em vaig endinsar en els conflictes bèl·lics del XVII, XVIII, XIX i XX, perquè tots van ser nefastos per a la història de Catalunya i van tenir molta repercussió en la de Lleida. Tot plegat m’ha fet evident que la nostra ciutat s’ha vist sempre afectada per aquestes guerres i que, com a conseqüència, ha patit una altíssima mortalitat infantil, sobretot a finals del segle XIX i la primera meitat del XX.

És, doncs, de gran importància fer una anàlisi d’aquesta realitat, perquè està íntimament vinculada amb la reacció del Govern de la ciutat: posar en funcionament l’anomenada Gota de Llet, que ja estava en marxa en altres països, com una solució urgent a una necessitat imperiosa. Així, Lleida estudià l’oportunitat d’oferir a mares i fills la protecció d’una institució benèfica: l’Ajuntament construí un edifici especialment destinat a tenir cura d’aquesta població tan desprotegida.

L’edifici que ens ocupa estava complementat pel Dispensari Municipal i la Casa de Socors —un departament per acollir-hi urgències,

destinat a l'atenció dels ciutadans i forasters—, que, si bé realment eren dos serveis diferents, a la pràctica van anar del bracet.

El projecte d'aquest edifici, d'estil modernista, se signa el 28 de setembre de 1916, amb plànols de l'arquitecte Francesc de P. Morera i Gatell. El 6 d'octubre d'aquell mateix any se n'aprova el projecte i la construcció amb el vistiplau de l'alcalde, Antonio Agelet i Romeu. Les obres comencen l'1 de juliol de 1917, amb Antonio Diana Díaz com a alcalde, i s'acaben el 10 de desembre de 1918, essent alcalde Humbert Torres. L'edifici —situat darrere del Mercat de Sant Lluís, amb la façana posterior encarada al riu— s'obre al públic l'abril de 1919, però deixa de funcionar com a institució benèfica amb serveis d'atenció infantil i de puericultura el 1926 —segurament amb Francisco Bordalba Armengol com a alcalde. Des de llavors, i fins a la primavera o l'estiu de 1962 —ens manca documentació concreta, però sembla que és quan s'enderroca—, l'edifici funcionarà com una mena d'equipament “comodí”, atès que, com veurem, els seus usos seran diversos. Malgrat el pas del temps, però, la ciutadania el recordarà sempre amb el nom de “la Gota de Llet”.

Imatge aèria del riu Segre a l'altura de l'actual avinguda de Madrid, en què es pot veure l'edifici de la Gota de Llet i el Mercat de Sant Lluís a la part inferior dreta.
Autor: Arxiu Sirera Jené (entre 1950 i 1960). Arxiu Municipal de Lleida

La història de les ciutats sempre és important i interessant perquè és singular, amb les seves pròpies particularitats, perquè l'escriuen els homes i les dones que n'han format part. Per tot plegat és fonamental posar-la en coneixement de les generacions posteriors, per no condemnar-ne a l'oblit el passat històric. Posar-lo a l'abast de tothom és una tasca que cal fer.

L'Arxiu Municipal de Lleida ha estat la font principal de la qual m'he nodrit, durant quatre anys, de la història més apassionant d'una ciutat que estimo, i que, tot i haver-hi nascut ara fa 85 anys, era —i és encara— una gran desconeguda per a mi. No soc historiadora, ni una investigadora experta, però sí una bona estudiant, hàbil fent-me preguntes, diligent, disposada a aclarir-me conceptes i, sobretot, soc una “batxillera”. Vet aquí per què m'he introduït apassionadament en el món de la investigació. Necessito observar i saber, saber i saber! No puc evitar cercar i intentar trobar respostes a tot. Les actes dels arxius són una font que he descobert massa tard, però que avui m'alimenten. Espero que els resultats del meu estudi incitin, també, la vostra curiositat, i ajudin a complementar una mica la història de la sanitat a la Lleida del segle xx i de l'edifici de la Gota de Llet en particular.

1 LA GOTA DE LLET COM A INSTITUCIÓ

1.1 Què és i per què es crea

La Gota de Llet és el nom amb què es coneix la institució benèfica creada per atendre els problemes derivats de la desnutrició i l'alta mortalitat infantil que afectaven les famílies sense recursos, en moltes de les quals les mares no podien alletar els nadons. La institució, que sorgí a finals del segle XIX a França, tenia com a finalitat principal donar atenció alimentària, higiènica i mèdica al nounat, la qual cosa, però, implicava necessàriament fer pedagogia amb les mares i preparar-les.

Fins llavors, una de les conseqüències de la poca protecció governamental a les dones embarassades i als nadons era una mortalitat infantil desesperant, impossible de solucionar si no es posava en marxa una institució que els auxiliés. La Gota de Llet, doncs, nasqué de la necessitat de lluitar contra la mortalitat infantil, sobretot aquella que afectava nens menors de cinc anys. La seva missió era prendre cura i protegir les mares i els fills que no podrien sobreviure sense una alimentació adequada, fet que implicava ajuts destinats a l'alletament dels nadons. Cal tenir en compte que el nounat ha de desenvolupar immunitat a algunes patologies, la qual cosa s'aconsegueix mitjançant una bona alimentació i una higiene corporal adequada. En aquest aspecte era vital, doncs, preparar les mares: calia donar-los nocions bàsiques d'alimentació i higiene —tant per a elles mateixes, durant l'embaràs i el període d'alletament, com per al nadó—, a fi que les criatures cresquessin sanes, i que elles mateixes els poguessin proporcionar una llet de qualitat.

I fou precisament el servei sanitari que ens ocupa, qui exercí aquesta tasca: en primer lloc, calia preparar les mares perquè fossin conscients de la seva situació; en segon lloc, s'havia de dur a terme una tasca de revisió mèdica constant del nadó, a fi d'avaluar que el seu procés de creixement fos saludable i normal. Aquesta institució, doncs, vetllà per protegir mares i fills de la classe social més necessitada. Mai abans l'atenció a les persones de pobresa extrema havia estat tan important.

L'últim terç del segle XIX estigué farcit d'entrebancs per tirar endavant criatures immerses en la pobresa: epidèmies, fam i ignorància.

Els hospitals infantils eren insuficients en ciutats superpoblades, que no donaven l'abast per acollir una població desnodrida i malalta. En canvi, hi havia hospicis, cases de misericòrdia o asils; però cal recordar que eren cases d'acollida per a criatures abandonades, orfes i expòsits, dels quals tenia cura la beneficència dels municipis, i l'Església n'era la cuidadora. Aquests infants disposaven del metge corresponent i dels medicaments més o menys apropiats. La Gota de Llet, en canvi, no s'encarregava d'infants abandonats ni d'orfes, sinó de fills procedents de famílies que no tenien prou recursos ni formació per criar-los convenientment.

La creació d'aquesta institució benèfica, doncs, obrí un camí d'esperança a les criatures malaltes i donà protecció a les mares. En aquests espais s'incorporaren controls de salut per al nen, amb la inclusió d'un dispensari al mateix edifici. En els seus inicis, aquests serveis benèfics començaren proporcionant atenció alimentària i mèdica a través dels pocs recursos de què disposaven. Posteriorment, aquests recursos s'ampliaren, gràcies a la lactància artificial i mitjançant l'esterilització de la llet de vaca, principalment. Així, doncs, impulsaren la lactància mixta —amb el biberó com a suplement—, quan la materna era insuficient. La institució, per tant, era l'encarregada de preparar biberons, davant la impossibilitat física de les mares per nodrir els seus fills. La llet subministrada seguia tots els controls necessaris en la cadena sanitària, en un procés en què també es modificava per “centrifugació”, a fi que fos apta per al consum infantil. Els biberons dispensats també seguien els protocols de control sanitari i, una vegada usats, eren retornats a l'entitat, per distribuir-los de nou.

Aquestes consultes per a nens lactants eren obertes a tothom, i el seu funcionament com a consultoris mèdics fou possible gràcies a subvencions i donatius. Malgrat que, a priori, hi assistien persones amb dificultats econòmiques, admetien, finalment, mares d'altres classes socials.

Amb tot, l'aparició d'aquest servei sanitari no hauria estat possible si no s'haguessin produït dos fets: d'una banda, la importància creixent que els governs començaren a donar a la salut pública a partir de finals del segle XIX; de l'altra, els avenços científics en el camp de la puericultura, la lactància, la pediatria, l'obstetrícia i la ginecologia. De fet, serien els mateixos estudiosos responsables d'aquests aven-

ços, assolits a través d'experiments durant la dècada de 1890, els qui crearien hospitals i llocs de beneficència per disminuir la mortalitat infantil al llarg dels anys següents.

La Gota de Llet, doncs, pot considerar-se com una protoinstitució de puericultura, les missions principals de la qual foren: proporcionar ajuda alimentària a la mare i al fill; facilitar l'alletament quan no es pogués donar el pit per algun tipus de problema; proporcionar biberons a aquests lactants i fer-los un seguiment; desinfectar els utensilis d'alletament; esterilitzar la llet (i dur a terme altres processos relacionats amb el seu tractament); proporcionar nocions bàsiques a les mares per poder mantenir les criatures en bones condicions d'higiene corporal i alimentària, i educar en el respecte i l'atenció als consells mèdics, per poder portar el control necessari per al desenvolupament òptim de l'infant.

1.2 Els orígens

La institució benèfica de la Gota de Llet fou ideada i posada en funcionament a les darreries del segle XIX a França, gràcies a la iniciativa de metges pediatres interessats a evitar la mortalitat infantil, tan estesa per tots els països europeus, provocada per la desnutrició i per la manca d'atenció a les mares sense recursos, ja fos perquè eren solteres o perquè a casa hi mancava la figura paterna.

Durant segles, havia estat habitual que els metges ni tan sols no anessin a visitar per les cases els nens que no tenien recursos, de manera que malalts curables acabaven morint per manca d'atenció. Ara bé, a partir de mitjan segle XIX, la perspectiva dels governs canvià: la salut i el futur de la societat —i, per tant, de tot el país— depenien del benestar de les criatures i de les seves famílies. Per tant, s'havia de lluitar contra l'analfabetisme i l'explotació infantils, contra la trista realitat dels nens abandonats i mendicants.

Els governs, en general, entengueren que la primera tasca a fer, i la més important, era tenir cura de la dona embarassada i del naixement de la criatura: calia procurar un part en condicions, un bon naixement, bona alimentació i molta higiene; tot plegat, completat amb una bona revisió mèdica continuada de mare i fill. A finals del segle XIX, França fou pionera en aquesta tasca. I serien els municipis,

els qui s'encarregarien de dur-la a terme. Així, es posarien en funcionament serveis d'higiene i sanitat, institucions i llocs benèfics.

Ara bé, l'aparició de la Gota de Llet es veié motivada, també, per un altre problema, relacionat amb l'alletament: com ja se sap, al segle XIX la mortalitat infantil era elevada, a causa de les epidèmies de pesta i còlera que assolaven tot Europa. Tanmateix, hi ha estudis que duen a pensar en situacions complementàries a les malalties, que també degueren repercutir negativament en aquests alts índexs de mortalitat infantil. I és que no només eren els nens desnodrits, fills de famílies amb pocs recursos, els qui queien malalts; també els fills de famílies benestants es veieren afectats per les malalties. En aquest context, és important recordar que a la França resultant de la Revolució Francesa s'havia anat imposant, entre la classe benestant, la pràctica de no alletar els propis fills, sinó de pagar una certa quantitat de diners perquè una dida dugués a terme aquesta tasca —ja fos anant a casa del nadó a hores convingudes, o enduent-se'l amb ella. En aquell moment no hi havia consciència que aquest sistema podia ser perjudicial per al lactant: cal tenir en compte que la dona que l'alletava ho feia al llarg de molts mesos, però no sempre estava ben alimentada. A més, aquest procediment sovint perjudicava l'alletament del propi fill. És per això que, quan aquest tipus de lactància era insuficient, es recorria a llet animal —sobretot, a la llet de vaca—, sense saber que els seus components no eren aptes per al nadó si no eren tractats prèviament de manera adequada.

La lactància duta a terme per dides era un sistema reconegut i regulat pels poders públics a la França del XIX. De fet, la Llei Roussel, de 1874, encarregada de la protecció de l'infant en el seu primer any de vida, ja establia la creació d'un comitè encarregat d'elaborar informes sobre la mortalitat infantil, amb una atenció especial a aquelles morts produïdes quan els infants eren amb les dides.

En aquest context d'alta mortalitat infantil, el Govern francès donà suport a la creació de diferents institucions d'ajuda social, que eren també dispensaris, on les mares i els nens podien accedir a cures i medicaments de manera gratuïta. Ara bé, cal no perdre de vista que la creació d'aquests serveis no hauria estat possible sense la investigació prèvia i els descobriments de tres doctors francesos. En primer lloc, fou importantíssima l'aportació de Louis Pasteur (1822–1895), en idear el mètode d'esterilització per pasteurització de la llet —sense

el qual, probablement, la tasca de la Gota de Llet no s'hauria pogut tirar endavant. En segon lloc, cal destacar les aportacions d'Étienne Stéphane Tarnier (1828–1897) en el camp de l'obstetrícia, com la introducció de l'antisèpsia en el moment del part, o la invenció de les incubadores i els fòrceps. Finalment, fou també bàsica la contribució d'Antoine Marfan (1858–1942), considerat un dels fundadors de la pediatria moderna, els estudis del qual es concentraren en les malalties i la nutrició infantils. Les investigacions d'aquests tres doctors, doncs, assentarien les bases per a l'avenç dels estudis sobre la lactància, l'obstetrícia i la pediatria.

Fou precisament en aquest context que, el 1894, aparegueren els primers dispensaris de la Goutte de Lait a França, gràcies a les iniciatives de Léon Dufour, Pierre-Constant Budin i Gaston Variot; iniciatives que, al seu torn, foren possibles gràcies a avenços en alletament artificial —iniciats a principis d'aquesta dècada—, propiciats pels progressos relacionats amb l'esterilització de la llet i dels biberons. Així, el 1892, el doctor Budin havia creat la primera consulta per a lactants a l'Hôpital de la Charité de París, i el doctor Variot fundà l'hospital/dispensari de Belleville, en el qual, el 1894, crearia la Goutte de Lait de Belleville. Aquell mateix any, el doctor Dufour la fundà a Fécamp, i el doctor Hergott ho feu a Nancy.

Un cop hagueren entrat en funcionament els diversos dispensaris, les estadístiques començaren a revelar una remarcable caiguda de la mortalitat infantil, la qual cosa incentivà que se'n creessin de nous en diferents llocs de França i a Anglaterra. En aquest mateix sentit, el 1905 se celebrà a París el Primer Congrés Internacional de Gotes de Llet, amb la voluntat que la institució s'estengués per diferents països. I, de fet, sembla que la iniciativa donà els seus fruits: el 1907, ja n'hi havia a molts estats (França, Espanya, Egipte, Canadà, Palestina, Suècia, etc.), i a tot arreu s'obtenien molt bons resultats. És més, abans de la Primera Guerra Mundial es feren tres congressos internacionals, un dels quals, a Brussel·les (1907), amb el lema “La protecció a la infància a través de la institució Gota de Llet”, i el 1932 hi havia comptabilitzats uns 4.700 consultoris arreu del món.

Quant a l'Estat espanyol, les primeres institucions benèfiques d'aquest tipus daten de principis del segle xx. Com a França, foren importantíssimes per a la supervivència dels nens, i més si tenim en compte que Espanya era un país endarrerit i paupèrrim, sense recur-

sos propis per a la lactància i l'atenció al nadó. Malgrat tot, els últims anys del XIX, ja s'havien posat en marxa projectes i lleis per incidir directament en la higiene i la salut del país, que repercutirien positivament en la implantació de la institució que ens ocupa.

Es té constància que el 1903 es creà un dispensari a Sant Sebastià —inaugurat per la reina Maria Cristina— i el 1910, a València. I, a partir d'aquí, s'estima que la institució es desplegà per tot el territori fins a l'inici de la Guerra Civil, i que arribà a involucrar una vuitantena de localitats.

A Madrid, la primera seu de la institució es fundà el 1904, sota el guiatge de Rafael Ulecia y Cardona (RODRÍGUEZ PÉREZ 2014: 360). Ulecia s'havia interessat per les consultes que ja existien a França, fins al punt que optà per comprovar *in situ* com funcionava la Goutte de Lait del doctor Variot. Així fou com introduí al seu hospital la tècnica de maternització de la llet de vaca mitjançant la desnatació, centrifugació i esterilització.

A Barcelona, el doctor Vidal Solares hi creà el primer dispensari el 1904. Anteriorment, aquest pediatre havia fundat l'Hospital de Nens Pobres de Barcelona (CASASSAS 1993: 27), per a una bona atenció a l'infant, i consta que el 1890 ja atenia gratuïtament les mares i els seus fills, i facilitava llet esterilitzada, entre altres aliments, a les criatures sense recursos. La seva consulta era coneguda arreu.

CRÈDITS

© de l'edició: Ajuntament de Lleida i Pagès Editors SL

© del text: Zenith Escolà Gateu

Direcció general i coordinació

Elena González, cap de l'Arxiu Municipal de Lleida

Supervisió tècnica i tractament arxivístic

Iolanda Enjuanes, tècnica auxiliar de l'Arxiu Municipal de Lleida

Coordinació editorial

Rosa Mesalles, cap de la Secció de Publicacions i Literatura de l'Ajuntament de Lleida

Adaptació a cura de

Maite Puig

Imatges

Arxiu Municipal. Ajuntament de Lleida

Servei d'Audiovisuals de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida

Reproducció fotogràfica de documents

Llorenç Melgosa

Disseny de la coberta

Llorenç Melgosa

Maquetació i impressió

Arts Gràfiques Bobalà SL

En la redacció i correcció d'aquest volum s'ha aplicat la nova *Ortografia catalana* de l'IEC, aprovada l'any 2016.

ISBN: 978-84-96855-92-2

DL L 1272-2017